

Ryszard Kapuściński

Utazások Hérodotoszal

IV.

A világutazó emlékezete

Ahogy hazatértem, szerkesztőséget váltottam. A PAP lengyel hírügynökségnél kaptam munkát. Minthogy Kínából érkeztem, új főnököm, Michał Hofman úgy vélte, hogy biztosan járatos vagyok a Távol-Kelet kérdéseiben, s ezért ezt a területet: Ázsiának Indiától keletre fekvő, egészen a csendes-óceáni szigetekig elterülő részét osztotta rám.

Mindenki mindenről keveset tud, ám én a rám osztott országokról végképp semmit sem tudtam, ezért éjszakákat töltöttem azzal, hogy megtudjak valamit a burmai és malajziai dzsungelokban folyó partizánharcokról, a szumátrai és celebeszi felkelésekről vagy a moro törzs Fülöp-szigeteki lázadásáról. A világot megint olyan hatalmas témának láttam, amelyet sem elmélyíteni, sem átfogni nem vagyok képes. Annál kevésbé, mivel nem maradt rá időm, hiszen nap mint nap a szerkesztőségi munkával voltam elfoglalva – percenként jöttek különböző országokból a táviratok, amelyeket el kellett olvasni, le kellett fordítani, s lerövidítve, megszerkesztve el kellett küldeni az újságoknak és a rádióknak.

Így aztán, mivel naponta érkeztek hozzám különféle hírek Rangunból vagy Szingapúrból, Hanoiból, Manilából vagy Bandungból, az én Indiában és Afganisztánban kezdődő, majd Japánban és Kínában folytatódó ázsiai utazásom változatlanul folytatódott. Íróasztalom üveglapja alatt feküdt a kontinens háború előtti térképe, amelyen nemegyszer keresgéltem ujjammal, hogy hol is lehet Phnompen, Surabaya, a Salamon-szigetek, vagy a nehezen megtalálható Laoag; hol készültek éppen államcsínyt végrehajtani valamilyen Fontos Személy ellen, hol léptek sztrájkba a kaucsukültetvények munkásai. Gondolatban hol ide, hol oda ugrottam, s igyekeztem elképzelni az adott helyeket és eseményeket.

Néha, amikor esténként kiürült a szerkesztőség, elcsendesedett a folyosó, s én végre szerettem volna szusszanni egyet a számomra ismeretlen országokat megrengető sztrájkokról és fegyveres harcokról, puccsokról és robbantásokról tudósító táviratok után, elővettem a fiókból Hérodotosz történelemkönyvét.

Hérodotosz rögtön könyve első mondatában kifejti, miért is írta meg művét:

A halikarnasszoszi Hérodotosz a következőkben foglalja össze történeti kutatásai eredményeit, hogy az emberek között megesett dolgok az idők folyamán feledésbe ne merüljenek, s ne vesszen el nyomtalanul azoknak a nagy és csodálatra méltó cselekedeteknek az emléke, amelyeket részben a hellének, részben a

barbárok vittek véghez, sem az, hogy milyen okok készítették őket a háborúra egymás ellen.

Ez a mondat az egész könyv kulcsa.

Először is, Hérodotosz tudunkra adja benne, hogy valamiféle kutatásokat végzett (én szívesebben használnám a „felfedezés” szót). Ma már tudjuk, hogy ezeknek szentelte egész – akkoriban hosszúnak számító – életét. Miért tette ezt? Miért döntött így ifjúkorában? Valaki biztatta őt erre? Vagy talán utasította? Lehet, hogy Hérodotosz valamilyen nagyhatalmú embernek szegődött a szolgálatába? Vagy a vének tanácsának engedelmesskedett? Vagy valamilyen jóslatnak? Kinek kellett a felfedezései? Mire?

Vagy lehet, hogy mindezt saját elhatározásából tette, hogy valamiféle megismerési vágy kerítette hatalmába, nyugtalanító és meghatározhatatlan kényszer hajtotta? Lehet, hogy születésétől fogva felfedező elméje volt, amely szüntelenül ontotta az izgalmasnál izgalmasabb kérdéseket, amelyek elűzték szeméről az álmot. Ha viszont ilyen, másoknál is előforduló egyéni és teljesen privát hóbortja volt a kíváncsiság, hogyan talált időt arra, hogy ezt a kíváncsiságot éveken át kielégítse?

Hérodotosz elismeri, hogy rögeszmésen foglalkoztatta az emlékezet – meggyőződése volt, hogy az emlékezet illékony, időleges, törekeny, sőt csalárd dolog. Hogy az, ami emlékeinkben megmaradt, megőrződött, nyomtalanul elpárologhat, eltűnhet. Hérodotosz egész nemzedékét, az akkori világ minden emberét ugyanez a félelem hatotta át. Emlékezet nélkül nem lehet élni, hiszen az emlékezet emeli az embert az állatok fölé, ez formálja az emberi lelket, ugyanakkor annyira kétes, csalóka, megfoghatatlan. Ezért van az, hogy az ember önmagában sem lehet biztos. Várjunk csak, hiszen az úgy volt... Na, jusson eszedbe, hogyan is volt? De hiszen ez akkor volt... Na, jusson eszedbe, mikor is volt? Nem tudjuk, és e mögött a „nem tudjuk” mögött a tudatlanság tere húzódik; a tudatlanságé, vagyis – a nemléte.

A mai kor embere nem aggódik az emlékezte miatt, hiszen raktározott emlékezet veszi körül. Ott van minden a keze ügyében – enciklopédiák, kézikönyvek, szótárak, kompendiumok. Könyvtárak és múzeumok, antikváriumok és levéltárak. Hang- és filmszalagok. A világháló. Szavak, hangok, képek lakásokban, raktárakban, pincékben és padlásokon őrzött végtelen készletei. Ha kisgyerekről van szó, a tanító néni mindent megmond neki, ha egyetemistáról, megkérdezi a professzorát.

Ezekből az intézményekből, berendezésekből és technikákból semmi vagy szinte semmi sem létezett még Hérodotosz korában. Az ember annyit, csakis annyit tudott, amennyit emlékezte képes volt megőrizni. A kiválasztottak papirusztekercseken vagy agyagtáblákon kezdtek írni tanulni. De a többiek? A kultúra művelése mindig arisztokratikus kiváltság volt. Ott, ahol a kultúra eltért ettől az alapelvtől, el is pusztul.

Hérodotosz világában az emlékezetnek szinte egyetlen letéteményese az ember. Ha tehát el akarunk jutni ahhoz, amit megőrzött az emlékezet, el kell jutni az adott emberhez, ha pedig az illető messze lakik, útra kell kelni, s amikor végre találkozunk vele, le kell mellé ülni, végig kell hallgatni a mondandóját,

emlékezetünkbe kell vérsni, esetleg le kell jegyezni. Így születik meg a riport, ez a helyzet hozza létre.

Hérodotosz tehát járja a világot, emberekkel találkozik, hallgatja, amit mesélnek. Elmondják, kik ők, elmesélik a történetüket. De honnan tudják, hogy kik is valójában, honnan származnak? Hát onnan – mondják –, hogy hallották másoktól, főleg az elődeiktől. Őseik is átadták nekik a tudásukat úgy, ahogyan most ők is átadják másoknak. Ez a tudás különféle elbeszélésekben ölt testet. Az emberek ülnek a tűz körül és mesélnek. Később ezt legendáknak, mítoszoknak nevezik el, de amikor azok ott a tűznél mindezt mesélik vagy hallgatják, meg vannak róla győződve, hogy ez a legszentebb igazság, a legvalóságosabb valóság.

Figyelnek, izzik a parázs, valaki újabb fát tesz a tűzre, a fény és a meleg gondolatokat ébreszt, serkenti a képzeletet. Az ilyen mesélés szinte elképzelhetetlen úgy, hogy a közelben ne égjen valahol a tűz, vagy a ház sötétjét ne oszlassa valamilyen mécses vagy gyertya fénye. A tűz lobogása vonz, összekovácsolja a közösséget, pozitív energiákat szabadít fel benne. A láng és a közösség érzése. A láng és a történelem. A láng és az emlékezet. A Hérodotosznál idősebb Hérakleitosz úgy tartotta, hogy minden létezőnek anyagi őselve, vagyis ősanyaga a tűz: azt állította, hogy a tűzhez hasonlóan minden dolog állandó mozgásban van, minden kialszik, hogy újra fellobbanjon. Minden folyik, de közben állandóan változik. Ugyanez vonatkozik az emlékezetre is. Némely képei kialszanak, s helyükön újak jelennek meg. Csakhogy ezek az új képek már nem azonosak az előzőekkel – ahogyan nem lehet kétszer ugyanabba a folyóba lépni, ugyanúgy az sem lehetséges, hogy az új kép pontosan olyan legyen, mint az előző.

Hérodotosz tökéletesen érti a visszavonhatatlan változásnak ezt a törvényét, s szembe akar szállni annak pusztító természetével: *hogy az emberek között megesett dolgok az idők folyamán feledésbe ne merüljenek.*

Egyébként pedig micsoda bátorság, a saját fontosságába és küldetésébe vetett hit kell annak kijelentéséhez, hogy olyasmit csinál, ami befolyással van arra, *hogy az emberek között megesett dolgok feledésbe ne merüljenek.* Az emberek között megesett dolgok, vagyis az emberiség története! De ugyan honnan tudta, hogy létezik olyasmi, hogy az emberiség története? Elődje, Homérosz egy konkrét háború – a trójai háború – történetét, majd a magányos vándor – Odüsszeusz – kalandjait írta meg. De hogy az emberiség történetét?! Hiszen ez már egy újfajta gondolkodás, új fogalom, új horizont. Hérodotosz ezzel a kezdőmondatnál nem úgy jelenik meg előttünk, mint holmi vidéki skribler, mint a maga kis poliszának szűk látókörű imádója, mint az akkori Görögországot alkotó több tucatnyi városállamocska egyikének lelkes hazafija. Nem! *A görög-perzsa háború szerzője* azonnal világot átfogni képes, planetáris méretekben gondolkodó alkotóként, vagyis az első globalistaként lép fel.

A Hérodotosz előtt fekvő vagy általa elképzelt világtérkép természetesen egészen más, mint amilyennel nekünk van dolgunk – az ő világa jóval kisebb a miénknél. A központot az Égei-tenger mentén elterülő hegyes és (akkoriban még) erdős vidékek alkotják. A nyugati parton fekvő rész Görögország, a keleti parti pedig Perzsia. És itt azonnal a dolgok lényegére bukkanunk – mert alighogy Hérodotosz megszületik, felnő és érteni kezd valamit a világból, azt látja,

hogyan ez a világ kettéoszlik Keletre és Nyugatra, s hogy a két rész között háborúság, viszálykodás dúl.

Benne is, mint minden gondolkodó emberben, azonnal felvetődik a kérdés: miért van ez így? És ez a kérdés ott szerepel Hérodotosz remekművének már említett bevezető mondatában: *A halikarnasszoszi Hérodotosz a következőkben foglalja össze történeti kutatásai eredményeit, ... hogy milyen okok készítették őket a háborúra egymás ellen.*

Hát ez az. Láthatjuk, hogy ez a kérdés évezredek óta izgatja, nyugtalanítja az emberiséget, hogy a történelem kezdetétől állandóan vissza-visszatér: miért háborúznak egymással az emberek? Mi ennek az oka? Mi a szándékuk a háború kirobbantásával? Mi készíti őket erre? Mit gondolnak? Mi a céljuk? Kérdések, kérdések véget nem érő litániája! És akkor jön Hérodotosz, aki szorgos, fáradhatatlan életét a válasz megtalálásának szenteli. Hozzá kell tennünk, hogy az általános, absztrakt kérdések közül elsősorban a legkonkrétabbakat választja ki, azokat az eseményeket, amelyek a szeme előtt játszódhatnak le, vagy amelyeknek emléke még frissen él, de ha megfakult is ez az emlék, valamiképpen tovább létezik, vagyis figyelmét és érdeklődését a következő kérdésre összpontosítja: miért visel egymás ellen háborút Görögország (vagyis Európa) és Perzsia (vagyis Ázsia), miért harcol egymással a két világ – a Nyugat (Európa) és a Kelet (Ázsia) –, még hozzá életre-halálra? Mindig így volt? Mindig így lesz?

Ezek a kérdések izgatják, foglalkoztatják, nyugtalanítják éjjel-nappal. El tudjuk képzelni az ilyen megszállott embert, akinek állandóan ott motoszkál fejében egy rögeszme. Folyton jár-kelel, nem képes megülni a helyén, hol itt, hol ott találkozunk vele, s bárhol bukkan fel, zavart, nyugtalan légkört teremt maga körül! Azok, akik nem szeretnek otthorról, saját kerítésük mögül kimozdulni – és ők vannak mindig, mindenütt többségben –, az ilyen senkihez és semmihez nem alkalmazkodó alakokat hóbortos különcöknek, sőt hibbantaknak tartják.

Lehet, hogy Hérodotoszra is így tekintettek kortársai. Ő maga erről nem tesz említést. Egyébként figyelt-e ilyesmire egyáltalán? Lefoglalták őt az utazások, az úti készülődések, aztán pedig az összegyűjtött anyagok szelektálása, rendezése. Hiszen az utazás nem abban a pillanatban kezdődik, amikor útnak indulunk, és nem akkor fejeződik be, amikor célba érünk. A valóságban sokkal korábban kezdődik, és gyakorlatilag sosem ér véget, mert emlékezetünk szalagja tovább forog bennünk, még akkor is, ha fizikailag el sem mozdulunk a helyünkről. Mert igenis van olyasmi, hogy megfertőz bennünket az utazási láz, s ez a betegség valójában gyógyíthatatlan.

Nem tudjuk, Hérodotosz milyen minőségben járta a világot. Mint kereskedő (a levanteiek kedvenc foglalkozását üzve)? Valószínűleg nem, hiszen nem érdeklődött az árak, a piacok, az áruk iránt. Mint diplomata? Akkoriban még nem létezett ez a foglalkozás. Mint kém? De melyik állam kémje? Mint turista? Nem, a turisták azért utaznak, hogy pihenjenek, Hérodotosz viszont utazás közben keményen dolgozik – egyszerre riporter, antropológus, etnográfus és történész. Mindemellett tipikus utazó is, afféle országutak vándora. Csakhogy az ő vándorlása nem holmi ifjonti, gondtalan helyváltogatás. Hérodotosz céltudatosan

utazik, meg akarja ismerni a világot, annak lakóit, megismerni, aztán pedig leírni a látottakat. Mindenekelőtt is leírni azokat a cselekedeteket, *amelyeket részben a hellének, részben a barbárok vittek véghez...*

Ez az elsődleges szándéka. Újabb és újabb utazásai során azonban a világ kitágul előtte, megnövekszik, megsokszorozódik. Kiderül, hogy Egyiptom mögött ott van még Líbia, a mögött pedig az etiópok földje, vagyis Afrika, hogy keleten, átkelve a hatalmas Perzsián (ami gyors menetben is több mint három hónap), ott van a gögös, büszke Babilon, majd az indek ki tudja, hol végződő földje; hogy nyugatra, egészen messzire, Héraklész Oszlopaiig nyúlik a Földközi-tenger, mögötte pedig, amint mondják, újabb tenger található, északra pedig ugyancsak tengerek, síkságok és szkíták lakta erdők terülnek el.

A Hérodotosznál idősebb milétoszi Anaximandrosz alkotta meg a világ első térképét. Szerinte a Föld henger alakú. Felső felén laknak az emberek. Az egészet az ég veszi körbe. A Föld, egyforma távolságban minden égitesttől, a levegőben lebeg. Ebben a korban más világtérképek is születnek. A Föld rajtuk leggyakrabban lapos, ovális korong, amelyet minden oldalról a hatalmas Okeanosz folyó vize ölel át. Az Okeanosz nemcsak a szárazföld határa, hanem a világ összes folyójának a forrása is.

Ennek a világnak volt a központja az Égei-tenger, annak partvidéke és szigetei. Innen indul Hérodotosz is vándorútjaira. Minél távolabb jut, annál gyakrabban bukkan valamiféle újdonságra. Ő az első, aki fölfedezi a világ multikulturális természetét. Aki meggyőződik arról, hogy minden kultúrát el kell fogadni, meg kell érteni. Ahhoz pedig, hogy elfogadjuk, előbb meg kell értenünk. Miben különböznek egymástól a különféle kultúrák? Mindenekelőtt is a szokásaikban. Mondd meg, hogyan öltözködsz, hogyan viselkedsz, milyen szokásaid vannak, milyen isteneknek hódolsz, s megmondom, ki vagy. Az ember nemcsak alkotja a kultúrát, nemcsak lakik benne, hanem magában hordja a kultúrát, az ember – maga a kultúra.

Hérodotosz, aki nagyon sokat tud a világról, mindent azért mégsem tud róla. Sosem hallott Kínáról vagy Japánról, nem tudott Ausztráliáról, sem Óceániáról, nem sejtette, hogy létezik és virágzik egy nagy amerikai kontinens, mi több, semmi közelebbit nem tudott Nyugat- és Észak-Európáról. Hérodotosz világa mediterrán – közel-keleti világ, tengerek és tavak, magas hegyek és zöldellő völgyek, olajligetek és szőlők, köles és bárányok napsütötte világa, a derűs Árkádia, amely pár évenként vérbe borul.

Kroiszosz szerencsége és szerencsétlensége

Hérodotosz, választ keresve az általa legfontosabbnak tartott kérdésre, nevezetesen arra, hogy honnan származik a Kelet és a Nyugat közötti viszálykodás, mi az oka ellenségeskedésüknek, nagyon óvatosan viselkedik. Nem kiáltja világgá: tudom! tudom! Ellenkezőleg, ő maga háttérbe húzódik, és másokkal mondatja ki a választ. Ezek a mások jelen esetben *a perzsa történet ismerői*. Nos, ezek a tudós perzsák, mondja Hérodotosz, azt állítják, hogy Kelet és Nyugat világméretű

viszálykodásának nem a görögök, nem is a perzsák a kiváltói, hanem egy harmadik nép, a mozgékony hivatásos kereskedők népe – a fonikiaiak (föníciaiak). Ezekről a fonikiaiaktól ered az asszonyrablás szokása, s ez lett aztán az egész, globális méretű kavardásnak az elindítója.

Nos, a fonikiaiak Argosz kikötőjében elrabolják a király leányát, **Iót**, s hajójukon Egyiptomba hurcolják. Ezek után néhány hellén kiköt a fonikiai Türoszban, s elrabolja az ottani király leányát, **Európát**. Más hellének elrabolják a kolkhiszi király leányát, **Médeiát**. A trójai Alexandrosz viszont a spártai Meneláosz feleségét, **Helenát** rabolja el, s viszi magával Trójába. Erre óriási háború kerekedik, amelynek történetét Homérosz tette halhatatlanná.

Hérodotosz idézi a perzsa bölcsek véleményét:

A perzsák úgy vélekedtek, hogy az asszonyrablás valóban jogtalan cselekedet, de nyomban bosszút venni érte oktalanság, s úgy bölcsebb, ha nem bánkódnak az elraboltak miatt, hiszen aligha rabolták volna el az asszonyokat, ha ezt ők maguk is nem akarják. Bizonyítékul pedig felhossa Ió királylány esetét úgy, ahogyan a fonikiaiak látják: szerintük ugyanis Ió nem úgy került Egyiptomba, hogy elrabolták, hanem úgy, hogy Argoszban szerelembe esett a hajó kapitányával, s amikor teherben maradt, szégyellve magát szülei előtt, önként elhajózott a fonikiaiakkal, hogy a csúfság ki ne tudódjék.

Miért kezdi Hérodotosz a világ történetének leírását egy (a perzsa bölcsek szerint) jelentéktelen eseménysorral, a kölcsönös asszonyrablásokkal? Mert tiszteletben tartja a médiapiac törvényét: a jól eladható történet legyen érdekes, legyen benne egy csipetnyi izgalom, szenzáció, borzongás! Nos, ezeket a követelményeket elégitik ki az asszonyrablásokról szóló történetek.

Hérodotosz két korszak határán él – még uralkodik a szóbeli közlés hagyománya, az írott történelem időszaka még csak ekkoriban kezdődik. Meglehet hát, hogy Hérodotosz életét és munkáját a következő ritmus jellemezte: távoli útra indult, utazása közben anyagot gyűjtött, majd visszatért, járta a görög városokat, szerzői esteknek is nevezhető találkozókat tartott, amelyeken vándorlásai során szerzett tapasztalatairól, benyomásairól, megfigyeléseiről mesélt. Lehet, hogy ezekből a találkozókból tartotta fenn magát, ezekből fedezte következő útjainak költségét, fontos volt hát számára, hogy minél több hallgatója, minél nagyobb közönsége legyen. Célszerű volt ezért olyasmivel kezdenie elbeszélését, ami felkeltette hallgatói figyelmét, kíváncsiságát, aminek szenzáció íze volt. Történeteiben lépten-nyomon felbukkannak olyan szálak, amelyeknek az a céljuk, hogy meghassák, meghökkentsék, ámulatba ejtsék a közönséget, mert az ezek nélkül az izgalmas részek nélkül elunná magát, s idő előtt szétszéledne, a mesélő zsebe pedig üres maradna.

Az asszonyrablásokról szóló beszámolóiban azonban nemcsak az olcsó szenzáció, a kétértelmű és pikáns utalások voltak fontosak. Hérodotosz ugyanis már itt, kutatásai legelején szeretné megfogalmazni első, történelemre vonatkozó törvényét. Törekvését az magyarázza, hogy utazásai során rengeteg anyagot gyűjtött össze különböző korokból és helyekről, s szeretett volna meghatározni valamilyen alapelvet, amely rendszerezné a tényeknek ezt az első látásra kaotikus, végtelen tömegét. De lehet-e egyáltalán megfogalmazni ilyen alapelvet?

Hérodotosz azt mondja, igen. Mégpedig úgy, ha válaszolunk a kérdésre: ki kezdte? Ki bántotta előbb a másikat? Ha szem előtt tartjuk ezt a kérdést, már könnyebben mozgunk a történelem kusza és összegabalyodott meanderei között, könnyebben értjük meg, milyen ervek és erők mozgatják a történéseket.

Ennek a törvénynek a meghatározása és létezésének tudata azért rendkívül fontos, mert Hérodotosz világában (némely társadalmakban még ma is) érvényes a bosszú, a megtorlás, a szemet szemért ősi joga. A bosszú egyébként nemcsak jog, hanem a legszentebb kötelesség is. Aki nem áll bosszút, azt kiátkozza a családja, a klánja, a társadalma. A bosszúállás kötelessége nemcsak engem, a sértett törzs tagját terheli. Az isteneknek, sőt a személytelen és időtlen Sorsnak is részt kell vállalnia benne.

Milyen funkciót tölt be a bosszú? A bosszútól, annak elkerülhetetlen veszélyétől való félelemnek mindannyiunkat vissza kell tartania a becstelen, másoknak kárt okozó tettektől. Fékezőerőként, a lelkiismeret hangjaként kell működnie. Ha azonban mégsem hat ez a félelem, és valaki rosszat tesz másnak, akkor az illető nemzedékeken, sőt akár évszázadokon át tartó bosszúsortozatot indít el.

Van a bosszú mechanizmusában valamilyen komor sorsszerűség. Valami elkerülhetetlen és visszavonhatatlan. Mert váratlanul szerencsétlenség ér, és te nem tudsz rájönni, hogy miért. Ugyan mi történhetett? Pedig csak arról van szó, hogy utolért a bosszú azért a bűnért, amelyet tíz nemzedékkel korábban élt ősöd követett el, akinek te a létezéséről sem tudtál.

Hérodotosz másik törvénye, amely nemcsak a történelemre vonatkozik, hanem az ember életére is, így hangzik: az emberi boldogság nem tart örökké. És történetírónk, alátámasztandó ezt az igazságot, elmeséli Lúdia királyának, Kroiszosznak (Krózusnak) a bibliai Jóbéhoz hasonló drámai, megható történetét. Lehet, hogy Kroiszosz volt Jób prototípusa?

Lúdia hatalmas ázsiai ország volt Görögország és Perzsia között. Kroiszosz király itt, szardiszi palotáiban hatalmas gazdagságot halmozott fel, hegyekben álló, világszerte híres arany- és ezüstkincseit szívesen mutogatta vendégeinek. Történt mindez az i. e. VI. század közepén, pár évtizeddel Hérodotosz születése előtt.

Egy alkalommal *valamennyi akkor élt görög bölcs ellátogatott a fényesen virágzó Szardiszba, még az athéni Szolón is* (az athéni demokrácia megteremtője, bölcsességéről híres költő). Kroiszosz személyesen fogadta Szolónt, s megparancsolta szolgálóinak, hogy mutassanak meg neki minden nagyszerű, pazar kincset. Mivel pedig biztos volt benne, hogy Szolónt elkápráztatja a látvány, így szólt vendégéhez: *„...erősen furdal a kíváncsiság, hogy megkérdezem tőled: ki volt a legboldogabb ember, akivel találkoztál a földön?”* Kroiszosz azt remélte, hogy a kérdésre majd őt nevezi a halandók közül a legboldogabbnak.

Szolón azonban nem hízelgett, és a legboldogabbak között felsorolt néhány hősi halált halt athénit, s hozzátette: *„Ó, Kroiszosz! Engem kérdezel az emberi dolgok felől, aki jól tudom, hogy az istenek irigyek és szeszélyesek? Mert az élet hosszú során az ember sok mindent lát, amit nem akarna látni, és sokat szenved. Az élet időtartamát mintegy hetven évre teszem. Ebben a hetven évben összesen huszonötezer-kétszáz nap*

van,... s egyetlen nap sem telik el úgy, mint a másik. Így tehát, Kroiszosz, az ember teljesen a sors játékszere. Kétségtelenül látom, hogy igen gazdag vagy, és sok ember felett uralkodsz. De nincs módomban, hogy azt a választ adjam neked, amelyet kívánsz, amíg nem tudom, hogy boldogan fejezted-e be életedet... Minden dolognak meg kell várunk a végeredményét, hogy végül mi lesz belőle. Sokan voltak már, akik előtt isten csak felcsillantotta a boldogság reményét, azután pedig porig sújtotta őket."

És valóban, Szolón távozása után az isten nagy szerencsétlenségbe döntötte Kroiszoszt, gyaníthatóan azért, mert a világ legboldogabb emberének tartotta magát. Kroiszosznak ugyanis két fia volt: a délceg Atüsz és egy másik, aki süketnéma volt. Atüszét óvta, védte, mint a szeme fényét, ám ennek ellenére egy vadászat alkalmával véletlenül mégis megölte fiát az egyik vendég, egy bizonyos Adrasztoosz. Amikor rádöbbedt, hogy mit tett, teljesen összetört. Atüsz temetésén megvárta, hogy az emberek szétszéledjenek, *ott maradt egyedül a sír mellett, s belátován, hogy ő a legszerencsétlenebb ember a világon, saját kezével vetett véget életének.*

Fia halála után Kroiszosz két esztendeig mély gyászban él. Ezalatt a szomszédos perzsáknál Kürosz kerül uralomra, s egyre növeli a perzsák hatalmát. Kroiszosz attól tart, hogy Kürosz birodalma túlságosan megerősödik, s veszélyeztetni fogja Lüdiát, arra gondol hát, hogy megelőzendő a perzsák esetleges támadását, ő csap le elsőnek.

Szokás ekkoriban, hogy a világ hatalmasai, mielőtt fontos döntést hoznának, kikérik valamely jóshely tanácsát. A korabeli Görögországban sok ilyen jóshely működik, a legjelentősebb közülük Delphoiban található, egy magas hegyoldalon álló szentélyben. Aki kedvező jóslatot akar kapni, annak ajándékokkal kell megnyernie a delphoi isten jóindulatát. Kroiszosz tehát hatalmas méretű ajándékgyűjtést rendel el.

Leölet háromezer jószágot.

Súlyos aranytömböket olvasztat, ezüstitárgyakat készített.

Hatalmas máglyát emeltet, amelyen aranyozott és ezüstözött heverőket, bíbor köpenyeket és khitónokat égett el.

Elrendelte, hogy minden lüd vagyona arányában mutasson be áldozatot.

El tudjuk képzelni, hogyan igyekszik az alázatos lüd nép hosszú sorokban a hatalmas máglya felé, hogyan dobálja a tűzbe mindazt, ami addig legértékesebb vagyona volt – arany ékszereit, szakrális és háztartási edényeit, ünnepi és hétköznapi ruháit.

A jóshelyeken a kérelmezők tudomására hozott jóslatokat általában óvatos kétértelműség, ködös homály jellemzi. A szöveg úgy van megfogalmazva, hogy tévedés esetén (ami gyakran előfordult) a jóshely ügyesen, tekintélyvesztés nélkül kerüljön ki az ügyből. S az emberek mégis évezredek óta tartó konoksággal hallgatják ma is kipirult arccal, mohón a jósök és jósnők jóvendöléseit, mert a holnap titkairól elementáris, sosem gyengülő kíváncsisággal szeretnék lerántani a leplet. A jelek szerint Kroiszoszt is hajtotta ez a kíváncsiság. Türelmetlenül várja vissza különféle görög jósdákba küldött követeit. A delphoi jóslat így szólt: ha háborút indítasz a perzsák ellen, roppant birodalmat fogsz megdönteni. És

Kroiszosz, aki akarta a háborút, akit elvakított a hódítási vágy, így értelmezte a jóslatot: ha megtámadod Perzsiát, meg is döntöd. Hiszen Perzsia – s ebben nem tévedett – valóban nagy birodalom volt.

Háborút indított hát, de elvesztette, s ezzel – a jóslatnak megfelelően – pusztulást hozott saját hatalmas birodalmára, ő maga pedig fogságba került.

A perzsák megragadták, s Kürosz elé hurcolták. A perzsa király nagy máglyát rakott, s megparancsolta a láncokba vert Kroiszosznak, hogy lépjen fel rá, tizennégy lüď fiúval együtt. Vagy azért, hogy feláldozza a zsákmány zsengejét valamelyik istennek, vagy azért, hogy fogadalmát teljesítse, vagy mert hallott Kroiszosz vallásosságáról, és szeretett volna meggyőződni róla, vajon akad-e olyan isteni lény, aki megszabadítja a lüď királyt a máglyahaláltól.... Kroiszosznak pedig, miközben ott állt a máglyán, kétségbeesett helyzetében eszébe jutottak Szolónnak isteni sugallatra mondott szavai: „Nincs boldog ember az élők között!” S amint ott állt, felsőhajtott, és a nagy csendben háromszor kiáltotta Szolón nevét.

Ekkor Kürosz, aki hallotta ezt, megparancsolta a tolmácsoknak, kérdezzék meg Kroiszosztól, kit szólít, és mit jelent, amit mond. Kroiszosz válaszolt, ám közben a máglya a legtávolabbi széleken már lángra kapott. Kürosz irgalomból is, a megtorlástól való félelmében is, megváltoztatja döntését, és parancsot ad, hogy azonnal oltsák el a tüzet, Kroiszoszt pedig a társaival együtt vegyék le a máglyáról. A tüzet azonban minden próbálkozás ellenére sem sikerült eloltani.

Ezután, amikor Kroiszosz látta, hogy az emberek hasztalan oltják a tüzet, nem képesek elfojtani, Apollónhoz kiáltott segítségért, hogy ha valaha kedves ajándékot adott neki, segítsen rajta, s mentse ki e veszedelemből. Így könyörgött sírva az istenhez, amikor a derűs időben, szélcsendben egyszerre felhőszakadás támadt, és a hatalmas zápor eloltotta a tüzet... amikor végre levették a máglyáról, Kürosz ezt kérdezte tőle: „Ki beszélt rá téged, Kroiszosz, hogy országomra támadj, s barátom helyett ellenségem legyél?” Kroiszosz így válaszolt: „Ó, király, amit tettem, az rád szerencsét, rám pedig szerencsétlenséget hozott. S mindennek oka a hellének istene, aki engem béke helyett háborúra biztatott. Hiszen nincs olyan ostoba, aki a háborút választaná a béke helyett. Mert az egyikben a fiúk temetik el atyáikat, a másikon az atyák a fiaikat. Úgy hiszem, az istenek akarata volt ez.”

Ekkor Kürosz leoldotta bilincseit, maga mellé ültette, nagy tisztelettel bánt vele, s ő és egész környezete csodálattal nézett Kroiszoszra. Kroiszosz gondolataiba merülve hallgatott.

A korszak két legnagyobb ázsiai uralkodója – a legyőzött Kroiszosz és a győztes Kürosz – ott ül tehát egymás mellett, bámulják annak a máglyának az üszkös maradványait, amelyen az előbb még egyikük el akarta égetni a másikat. El tudjuk képzelni, hogy Kroiszosz, akire egy órával korábban még borzalmas kínhalál várt, milyen sokkos állapotban van, s amikor Kürosz azt mondja neki, hogy kívánjon tőle bármit, az istenekre kezd panaszkodni: „Ó, uram, igen nagy örömömre volna, ha megengednéd, hogy elküldjem Delphoiba, a hellének istenéhez,

akit valamennyi közül a legjobban tiszteltem, ezeket a bilincseket, és megkérdezhessem tőle, szerinte jogos-e megcsalni azt, aki annyi ajándékot adott neki!”

Micsoda istenkáromlás!

Mi több, Kroiszosz, megkapván az engedélyt, lüdeket küldött Delphoiba, és meghagyta nekik, hogy helyezték el bilincseit a templom küszöbén, s kérdezzék meg az istentől, nem restelli-e magát, hogy jóslataival arra biztatta őt: indítson háborút a perzsák ellen... majd kérdezzék meg, vajon a hellén isteneknek törvénye, szokása-e a hálátlanság.

Erre a delphoi Püthia a hagyomány szerint olyan mondattal felelt, amely Hérodotosz harmadik törvényévé válik:

...senki sem kerülheti el a ráért végzetet, még egy isten sem. Kroiszosz ötödik őse vétkéért lakolt, aki, mint a Hérakleidák testőre, asszonyi rosszindulatnak engedve megölte urát, s elnyerte annak méltóságát, ami pedig nem illette meg. Loxiasz (Apollón) ugyan mindent elkövetett, hogy Szardisz pusztulása ne Kroiszosz, hanem Kroiszosz gyermekeinek idejére essék, de a végzetet ő sem tudta megváltoztatni.

Ezt a választ adta Püthia a lüdeknek, akik, Szardiszba visszatérvén, elmondták szavait Kroiszosznak. Ő pedig, végighallgatván, belátta, hogy nem az isten, hanem ő a hibás.

A csata vége

Már azt hittem, végleg elbúcsúztam Kroiszosztól, akit egyébként bizonyos értelemben nagyon emberinek találtam – még a világra szóló gazdagságából (számtalan kincstára arany- és ezüsthegyéből) táplálkozó naiv és leplezetlen hiúságával, a delphoi jóslatba vetett rendületlen, istenfélő hitével egyetemben is, de a fia halála miatt érzett szörnyű elkeseredésével, a birodalma elvesztése miatt ránehezedő tragikus kétségbeesésével, saját máglyahalálának apatikus tudomásulvételével, az isteni ítélet elleni szentségtörő lázadásával együtt is, és azzal együtt, hogy oly keményen kellett bűnhődnie rég elfeledett ősenek vétkéért, nos, ismétlem, azt hittem, végleg búcsút veszek a megbüntetett és megalázott Kroiszosztól, amikor hirtelen újra fölbukkant Hérodotosz könyvének lapjain, ezúttal annak a Kürosz királynak a társaként, aki a perzsa seregek élén a Közép-Ázsia mélyén, a távoli Amu-darja (Araxész) partján élő harcias és vad masszageták meghódítására indult.

Az i. e. VI. században járunk, a perzsák óriási lendülettel igyekeznek meghódítani a világot. Utánuk, évek, évszázadok múltán újabb és újabb birodalmak próbálják uralmuk alá hajtani a világot, ám a perzsák ekkori nagyra törő próbálkozásában találkozunk talán a legtöbb bátorsággal és elszántsággal. Leigázták ugyanis már a iónokat és az aiolokat, legyőzték Milétoszt, Halikarnasszoszt és számos más nyugat-ázsiai görög kolóniát, leigázták a médek és Babilont, vagyis ami legyőzhető volt közel s távol, az mind a perzsák uralma alá került, most pedig Kürosz az ekkor ismert és elképzelt világ legtávolabbi peremén élő néptörzs meghódítására indul. Alighanem úgy gondolja, hogy ha leigázza a masszagetákat, elfoglalja földjeiket, elhajtja állataikat, akkor közelebb kerül ahhoz a pillanathoz, amelyben diadalmasan közhírré teheti: „Enyém a világ!”

A gátlástalan hatalomvágy azonban, amely korábban már Kroiszoszt is a mélybe taszította, ezúttal Kürosznak okozza vesztét. A fékezhetetlen kapzsisá- gért járó büntetés ráadásul mindig olyankor éri az embert – s ebben rejlik gyötrő, pusztító ereje –, amikor úgy érzi, hogy már csak egy lépésnyire van az áhított céltól. A büntetésnek ezért velejárója a világból való kiábrándulás is, a bosszúálló sorssal szemben táplált keserűség is, a megaláztatás és a tehetetlenség megalázó érzése is.

Kürosz tehát észak felé indul, Ázsia belsejébe, a masszageták leigázására. A hadjárat megindítása senkit sem lep meg, hiszen *...tudták jól, hogy Kürosz soha nem tágtit feltett szándékától és sorban igázza le a népeket.... Számos jó oka volt, ami elhatáro- zásában buzdította és lelkesítette. Mindenekelőtt származása: mert úgy vélte, hogy fölötte áll minden embernek, másodsor pedig háborúi sorozatában megmutatkozó szerencséje. Mert bárhova vezette is hadát, egyetlen nép sem volt képes ellenállni neki.*

A masszagetákról pedig annyit lehet tudni, hogy Közép-Ázsia határtalan sík- ságain és az Amu-darja szigetein élnek, ahol nyaranta mindenféle kiásott gyö- kereket esznek, a fákról összegyűjtött érett gyümölcsöket pedig elteszik, s télen ezen a táplálékon élnek. Megtudjuk továbbá, hogy a masszageták valamiféle narkotikumokat is használtak, s így a mai szipusok, narkósok őseinek tekinthe- tők. *Állítólag találni náluk másféle, különös gyümölcsöket termő fákat is. Olykor csa- patba gyűlve tüzet gyűjtanak, ezeket a gyümölcsöket behajítják, és a tüzet körbeülve olyan mámor fogja el őket, mintha bort ittak volna. S minél több gyümölcsöt hajtanak a tűzbe, annál mámorosabbak lesznek, végül táncra kelnek és énekelni kezdenek.*

A masszageták uralkodója ekkor egy Tomürisz nevű királynő. Közte és Kürosz között halálos, véres dráma játszódik le, amelyben Kroiszosz is szerephez jut. Kürosz először csellel próbálkozik: úgy tesz, mintha Tomürisz kezét szeretné elnyerni. A masszageták királynője azonban hamar átlát a perzsa király szán- dékán, rájön, hogy Kürosz nem őt magát, hanem a királyságát akarja. Kürosz, látván, hogy csele nem vált be, elhatározza, hogy fegyverrel támad a hadserege élén már megközelített Amu-darja túlpartján tartózkodó masszagetákra.

Szuszából, Perzsia fővárosából hosszú és nehéz út vezet az Amu-darja part- jáig, azaz nincs is út – hegyi hágókon, a forró Kara-kum sivatagon kell átkelni, aztán végeláthatatlan sztyeppéken kell vándorolni.

Ez a támadás Napóleon örült moszkvai hadjáratát juttatja eszünkbe. A perzsa és a francia vezért ugyanaz a szenvedély hajtja – meghódítani, megszerezni, birtokba venni! Mindketten vereséget szenvednek, mert megsértik a görög törvényt, a mértékletesség törvényét: sose akarj túl sokat, ne kívánj mindent! Csakhogy abban a pillanatban, amikor elindulnak, túlságosan elvakultak ahhoz, hogy ezt megértsék, a hódítási vágy elvette ítélőképességüket, józan eszüket. Másfelől viszont, ha a világot a megfontoltság irányítaná, létezne-e egyáltalán a történelem?

Egyelőre azonban Kürosz hadjárata még tart. Emberek, lovak, hadieszközök vonulnak végeláthatatlan oszlopokban. A hegyekben az elcsigázott katonák sorra zuhannak le a sziklákról, sokan a sivatagban pusztulnak szomjan, még

később egész osztagok tévesztenek irányt az úttalan sztyeppéken. Hiszen ekkor még nincs térkép, iránytű, látcső, útjelző. Alighanem nyelvet kell fogniuk az útjukba akadó törzsek tagjai közül, kérdezősködniük kell, útikalauzt kell fogadniuk, talán a jósokat is kifaggatják. Mindenesetre nehézkesen, nagy erőfeszítéssel, néha a perzsáknál bevett szokás szerint bottal ösztökélve a lemaradókat, kínkeservesen halad előre a hatalmas sereg.

Egyedül Kürosz az, akinek a gyötrelmes út során minden kényelem megadatik. *A nagy király mindig úgy indult hadba, hogy már otthon ellátták gondosan elkészített élelemmel és vágómarhával, vizet pedig a Szusza mellett elfolyó Khoaszpészből vittek neki, mert semmilyen más folyó vizéből nem ivott, csak ebből. Bárhova vonult, ezüstedényben nagyszámú, öszvérek vontatta négykerekű kocsin szállították utána a Khoaszpész felforralt vizét.*

Kíváncsivá tesz engem ez a víz. Az előre felforralt víz. Ezüstedényekben viszik (az ezüst hidegen tartja), mert hiszen sivatagon kell átkelni. A vizet, mint tudjuk, nagyszámú, öszvérek vontatta négykerekű kocsi szállítja.

Vízzel teli kocsik és szomjúságtól összecsucoló katonák. A katonák pusztulnak, a kocsik mennek tovább, nem állnak meg, a víz nem a katonáké; ez Kürosz felforralt vize, hiszen a király nem iszik mást, ha tehát elfogy, Kürosz szomjan halna. Felvetődhet-e egyáltalán ilyen gondolat?

Valami más is érdekel még engem. A menetben ugyanis de facto két király halad – a hatalmas és uralkodó Kürosz és a másik, a trónfosztott Kroiszosz, aki éppen csak megúszta a máglyahalált, amelyet Kürosz szánt neki. Milyen most a viszony kettejük között? Hérodotosz azt állítja, hogy szívélyes. Csakhogy ő maga nem vett részt a hadjáratban, még a világon sem volt ekkor. Vajon Kürosz és Kroiszosz ugyanazon a királyi kocsin ül-e, amelyen a kerék, a löcs, a kocsirúd is biztosan aranyozott? Az aranyozás láttán vajon nem sóhajtozik-e titokban Kroiszosz? Beszélget-e egymással a két nagyúr? Tolmácsot kell alkalmazniuk, hiszen nem ismerik egymás nyelvét. Egyébként is miről beszélgetnének – napokon, heteken át vonulnak, előbb vagy utóbb kimerül minden téma. S ha ráadásul mindketten hallgatag, zárkózott, befelé forduló emberek?

Kíváncsi vagyok, mi történik, ha Kürosz inni akar? – Hozzatok vizet! – kiáltja szolgálóinak. A vízhordóknak különösen kipróbált, bizalmi embereknek kell lenniük, nehogy lopva iszogassanak az értékes innivalóból. Hozzák hát uruk parancsára az ezüstkorsót. És most Kürosz vajon egyedül iszik-e, vagy így szól: – Tessék, Kroiszosz, igyál te is! Hérodotosz minderről nem tesz említést, pedig fontos mozzanat – a sivatagban víz nélkül nem lehet életben maradni, az ember hamar szomjan hal.

De az is lehet, hogy nem együtt utaznak – ekkor ez a kérdés föl sem vetődik. Lehet, hogy Kroiszosznak saját vizes tömlője van közönséges, nem feltétlenül a Khoaszpészből nyert vízzel? Ezekről a dolgokról semmit sem tudunk, mert Hérodotosznál akkor találkozunk újból Kroiszossal, amikor a perzsa sereg a széles, nyugodt Amu-darja partjához ér.

Kürosz, mivel nem sikerült elnyernie Tomürisz királynő kezét, háborút üzent az asszonynak. Először is pontonhidakat veretett a folyón, hogy átvezethesse

rajtuk a seregeit. Ám miközben ezzel volt elfoglalva, Tomürisz követet küldött hozzá a következő megfontolt és bölcs üzenettel: *„Médek királya! Hagyj fel a munkáival... és uralkodj saját alattvalóidon, s fogadd türelemmel, hogy mi is uralkodunk saját országunk felett. De ha olyannyira vágyakozol rá, hogy összemérd erődöt a masszagetákkal, hagyd abba a hídverés munkáját, s mialatt mi háromnapos járásra visszavonulunk, kelj át a földünkre. Ha viszont a saját birodalmad területén akarsz fogadni bennünket, akkor te tégy úgy!”*

Kürosz, végighallgatván az üzenetet, összehívja a vének tanácsát, és kikéri a jelenlévők véleményét. Egyhangúan azt ajánlják neki, hogy húzódjon vissza, és saját országában, a folyó perzsa oldalán fogadja Tomüriszt és seregét. Egyetlen ember van más véleményen – Kroiszosz. Filozofikus megállapítással kezdi tanácsát: *...legelőbb is jegyezd meg, mondja Kürosznak, hogy az emberi dolgok körforgásának törvénye nem engedi meg, hogy folyvást ugyanazok az emberek élvezzék a szerencse áldásait.*

Vagyis Kroiszosz arra figyelmezteti Küroszt, hogy a szerencse elfordulhat tőle, s rosszul alakulhatnak a dolgok. Azt ajánlja hát, hogy keljenek át a túlpartra, s ott – mivel hallotta, hogy a masszageták nem ismerik a perzsa gazdagságot, sosem volt részük jólétben – vágasson le egy egész birkanyáját, kínáljon mellé színbort és mindenféle étkeket, így rendezzen nekik bőséges lakomát. A masszageták majd esznek, isznak, s amikor lerészegedve elalszanak, a perzsák foglyul ejtik őket. Kürosz megfogadja Kroiszosz tanácsát, Tomürisz visszahúzódik a folyótól, a perzsa seregek pedig bevonulnak a masszageták földjére.

Egyre nő a nagy összecsapásokat rendre megelőző feszültség. Kroiszosz szavai után, miszerint a szerencse forgandó, a tapasztalt Kürosz, aki már huszonkilenc éve ura Perzsiának, kezd rádöbbenni közelgő döntéseinek súlyára. Már nem olyan magabiztos, pökhendi és önelégült, mint régen. Éjszaka rossz álmot lát, nappal pedig fiát, Kambüszészt, akinek félti az életét, Kroiszosz kíséretében visszaküldi Perzsiába. Közben mindenféle ellene szőtt összeesküvések, ármánykodások rémképei gyötrik.

Közben azért vezeti a sereget, parancsokat osztogat, katonái lesik, hogy mit mond, hová vezeti őket. És Kürosz pontról pontra végrehajtja Kroiszosz tanácsait, s nem is sejtí, hogy ezzel lépésről lépésre közelebb jut saját vesztéhez. (Hogy Kroiszosz tudatosan szedte volna rá Küroszt? Csapdát állított volna neki, hogy megbosszulja saját vereségét és megaláztatását? Nem tudhatjuk – Hérodotosz erről nem beszél).

Elég az hozzá, hogy Kürosz hadserege hitványabb részét – mindenféle tökfilkókat, csavargókat, az elcsigázott gyöngéket és betegeket – küldi előre, őket szánja pusztulásra, ami meg is történik, mert amikor találkoznak a masszageták előcsapataival, azok mind egy szálalig lekasabolják őket. Ezután a masszageták, meglátva az előkészített lakomát, az ellenség legyőzése után nekiálltak lakmározni, majd étellel-itallal eltelve álomba merültek. Ekkor a perzsák rájuk rontottak, egy részüket megölték, még többet azonban élve fogtak el, köztük Tomürisz királynő Szpargapiszész nevű fiát, a masszageták hadvezérét is.

Tomürisz, amikor tudomást szerez fia és serege sorsáról, követet küld Küroszhoz a következő üzenettel: *„Add vissza nekem fiamat, és távozz büntetlenül*

ebből az országból, miután a masszageta sereg egyharmad részével ilyen kegyetlenül elbántál. Ha pedig nem vagy hajlandó így cselekedni, esküszöm a Napra, a masszageták istenére, hogy ki fogom elégíteni telhetetlen vérszomjadat."

Kemény, baljóslatú szavak ezek, Kürosz azonban ügyet sem vet rájuk. Diadalittasan örvendezik, hogy sikerült Tomüriszt rászédnie, hogy bosszút állt a királynőn, amiért az kikosarazta. Tomürisz ekkor még nem tudja, milyen szerencsétlenség érte, nevezetesen: *Amikor Tomürisz fia, Szpargapiszész felocsúdott a bor mámorából, és felismerte gyalázatos helyzetét, kérte Küroszt, hogy oldja fel kötelékeiből. S abban a pillanatban, ahogy a keze szabad lett, megölte magát.*

Kezdetét veszi a halál és vér orgiája.

Tomürisz, miután Kürosz nem hallgatott rá, összeszedte hadseregét, és megütközött a perzsákkal. Hérodotosz: *Véleményem szerint ez a csata volt a legkegyetlenebb, valahányat a barbárok egymás között valaha is vívtak...* Először nyílzáport küldenek egymásra, amikor pedig elfogynak a nyílvevők, lándzsával és karddal harcolnak, végül pedig birokra kelnek. Az erőviszonyok kezdetben kiegyenlítették, ám fokozatosan a masszageták kerülnek fölénybe. A perzsa sereg nagy része elpusztul. Az elesettek között van maga Kürosz is.

Most görög tragédiába illő jelenet következik: a csatateret beborítják a két sereg katonáinak holtteste. A csatamezőn megjelenik Tomürisz egy üres tömlővel. Megy egyik hullától a másikig, s leengedi a vért a még friss sebekből, egészen addig, míg meg nem telik a tömlő. A királynő alighanem emberi vértől csatagos. Nagy meleg van, véres kezével törölgeti hát arcát, így az is véres lesz. Nézelődik, keresi Kürosz tetemét, *...s amikor megtalálta, belemérítette fejét a tömlőbe, s a holttest meggyalázása után így szólt: „Bár élek és győztem, mégis megöltél engem, mert fiamat csellel elfogtad, ezért, ahogy megígértem, kielégítem vérszomjadat!"*

Így ér véget a csata.

Így éri utol a halál Küroszt.

Kiürül a színpad, amelyen csak a kétségbeesett, gyűlölködő Tomürisz maradt életben.

Hérodotosz semmit sem kommentál, csupán riporter meg szokásból közöl néhány információt a masszageták szokásairól, hiszen ezekről a görögök semmit sem tudnak. *Ha egy masszageta férfi megkíván egy asszonyt, tegzét felfüggeszti a szekere előtt, és tekintet nélkül a körülményekre, közösi vele. Nem szabnak ugyan határt az életkornak, de ha valaki nagyon megöregszik, azt feláldozza a teljes számban összegyűlt rokonság, vele juhokat is, a húsukat pedig megfőzik és lakomat rendeznek. Aki betegségben hal meg, azt nem eszik meg, hanem elássák a földben, nagy sajnálkozással, hogy nem jutott az áldozás sorsára.*

(A Hérodotosz-idézetek az Európa Könyvkiadó által 1989-ben Muraközy Gyula fordításában kiadott *A görög-perzsa háború* című könyvből valók.)

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet